

„A TÖRTÉNELMI AMNÉZIA A MAI NAPIG TART”

KENEDI JÁNOS KRITIKUSSAL HALMAI GÁBOR BESZÉLGET

Timothy Garton Ash egyik írásában a történelem feldolgozásának négyféle útjáról beszél. Az egyiket a hagyományos bírósági eljárások képviselik. Másodikként említi a személyek, csoportok adminisztratív diszkvalifikálását a lusztrációnak nevezett átvilágítások, tisztogatások keretében. A harmadik egy olyan eljárás, ami Magyarországon nagyon kevésbé volt gyakorlatban, a tények rituális tisztázása „igazság-felderítő” bizottságok útján. A negyedik – a te közelebbi témád – a régi rendszer aktáinak hozzáférhetővé tétele. Mielőtt ez utóbbiról beszélünk, érdekelne, mit gondolsz a másik három módszerről, legfőképpen pedig arról, hogyan értékelhetők az elmúlt tíz év magyarországi eredményei, összehasonlítva akár az azonos sorsú szomszédokkal, akár a korábbi múltfeldolgozásokkal.

Az első két kategóriában nincs semmilyen eredmény. Elgondolkodni a második két kategórián érdemes, amelyet egyébként nem választ el éles különbség egymástól. A második két kategórián a múltfeltárást és az akták hozzáférhetővé tételét értem. Én csak erről a kettőről szeretnék beszélni.

Akkor csak annyit a másik két módszerről, hogy egyáltalán mennyire tartod azokat alkalmas eszköznek a múlttal való szembenézéshez?

Komoly formában az első két kategória nem is jött számításba Magyarországon. A Zétényi–Takács-féle igazságtételi törvények – és későbbi klónozott változataik – kifejezetten büntetés jellegű vállalkozások lettek volna, ha az Alkotmánybíróság elfogadja őket. Céljaik távol álltak a modern demokrácia követelményeitől. Eredményeik pedig – megvalósítás esetén – kikezdték volna a jogállamot. Mindössze egyetlen tartalmas kérdés vezethető le a tipológia első két kategóriájából, legalábbis számomra. Magyarországon kétségtelenül megtalálható egy, a szocio-ökonómiai folyamatokat szinte meghatározó hagyomány, amit sűrűn a történelmi megközelítésmódok első két – Timothy Garton Ash által bevezetett – kategóriája, ám egyik sem képes megszüntetni ezt a tradíciót. Nem, mert ennek a hagyománynak fel-feltámadását megakadályozni kizárólag Garton Ash másik két kategó-

riájának kombinált alkalmazásával lehet, ha lehet egyáltalán. Hadd nevezem történelmi amnéziának azt a társadalmi hagyományt, ami az 1920-as évek kezdetétől a mai napig egyfolytában tart, igaz, rövid határhelyzetek és hosszú intervallumok szabályos váltakozásával.

Mit jelent ez?

A történelmi trendek ilyen – a mentalitásformákra, társadalmi viselkedésmódokra is érvényes – meghatározását Marc Bloch nyomán fejlesztette ki az Annales című folyóirat köré csoportosuló francia történészek iskolája, de a forradalmi határhelyzetek rövid, és az ellenforradalmi berendezkedések hosszú intervallumának váltakozásait Jancsó és Wajda filmjeinek nézői is ismerik sokkal plasztikusabb művészi megjelenítésükből, mint a száraz történettudományból. Mi másról szól a Szegénylegények vagy a Csend és kiáltás, ha nem a demokrácia elbukott kísérlete után előbb terrorral, majd már csak a terror konszolidálásával berendezkedő korszakok váltakozásáról? És mi másról a Hamu és gyémánt, ha nem négyféle társadalmi erő demokratikus kiegyezésének 1945–47 közti bukásáról, és a Tájékpárt csata után a kudarc tartós következményéről, vagyis arról, hogy a populizmus feltámad, ha a meggyezéses forradalom elbukik. Bibó István Az európai egyensúlyról és békéről című, 1942 és 1944 között keletkezett kéziratában írta, hogy a Weimari Köztársaság gyenge demokratikus készítése vezet a német nemzeti szocializmushoz. A felejtés, a történelmi amnézia Bibó halkán kimondott kulcsfogalma a Valóságban és a Válaszban 1945 és 1948 között közölt politikai publicisztikáiban, mert – ha jól sejtem – úgy gondolkodott, hogy ha rövid is lesz a 45-ös magyar demokrácia, legyen legalább erős, hogy a bukása után várható években – évtizedekben – emlékezni lehessen a demokratikus teljesítményekre. Különben a következő demokratikus kísérlet is elbukik, hisz a demokrácia megtartóképessége gyakran épp az emlékezet erejében rejlik. Írásaiból kitetszik: a történelmi múlthoz lehet számonkéréssel fordulni (dühvel, gyűlölettel, leszámolási igényvel), – ebből származtak mindjárt 45-től a népbírósági eljárásnak elkeresztelt koncepciók –, és lehet érdeklődéssel és empatikus módon viszonyulni. Az el-

ső megközelítésnek a demokrácia szempontjából nem az az ára, hogy fölkötnék néhány száz kisnyilast és egy tucat nácibarát politikust, hanem az, hogy a számonkérő gyűlöletnek átadja magát olyan kipróbált szociáldemokrata is, mint Horváth Zoltán (a Népszava szerkesztője), és elmegy a kedve a politikai publicisztikától olyan paraszti elkötelezettségű honpatriótának, mint Illyés Gyula. Egyikőjük politikai nézeteiről se tudnának három szabatos mondatot mondani a harmadik Magyar Köztársaságnak nemhogy a középiskolájában, de attól tartok, még az egyetemem se a diákok, félfő, a tanáraik se. Bibó István szellemes tapasztalati megfigyelése az, hogy 1867 után mindig is gyengék voltak a társadalmi demokráciára való áttérés kísérletei. Nagyon hamar elfelejtették a múlt század közepének centrista, polgári radikális gondolkodóit. Eötvös és Szalay körét jóval korábban elfelejtették, mint például Lengyelországban a hasonló hagyományokat. (Országos botrány támadt abból, hogy a Művelődési Minisztérium 1968 januárjában levétette a Varsói Nemzeti Színház műsoráról Mickiewicz Ősök című darabját.) Ennek az a következménye, hogy minden demokratikus kísérletet újra és újra kell kezdeni. Ez így volt már az első magyar köztársaság idején is. Károlynak és közvetlen környezetének, Jászinak és a polgári radikálisoknak, a Galilei-kör és a Társadalomtudományi Társaság tagjainak fő problémája az 1840-es évek elején elkezdődött magyar polgári hagyomány feltámasztása volt, amit az 1918-as köztársasági kísérletre következő, 133 napig tartó tanácsköztársaság és annak megtorlása elfelejtett a közvéleménnyel – egy kifejezetten politikai és mesterséges beavatkozás következtében. 1945-ben a Csécsy Imre vezette polgári radikális párt még egy kísérletet tett arra, hogy a polgári radikális hagyományt visszavezesse a közgondolkodásba és egyúttal a parlamentbe is. (Zsolt Béla pártjának mintegy 5 százalékos támogatottsága volt.) De valójában újra és újra el kellett felejteni ezeket a demokratikus kísérleteket, ahogy 1956 tizenegy napja más típusú, nem polgári demokratikus, hanem inkább szocialista forradalmának a kísérleteit is el kellett felejteni 40 évre. Ezt az állandó újakezdési folyamatot nem lehetséges igazságtételi törvények büntetéseivel áthidalni. Szociálpszichológiai folyamatokat lehetetlenség a büntetőjog eszközeivel megfordítani. Egyet azonban nem lehet eltagadni ezektől az igazságtételi törvényektől, valódi problémát kerülgettek. Az '56-os forradalom repressziójának vannak bűnösei. Sokan. Az irányított felejtés azonban 1990-ig nem a bűnösök védelmezését célozta, hanem az áldozatok emlékeit kívánta kitörölni a társadalmi memóriából. Erre a problémára nem a büntetőper kínál megoldást, hanem a megismerés, egyes-egyedül az utókorban megszerzett tudás, méghozzá a teljes körű ismeret minden '56-ban élt és utána született nemze-

dék számára. Ezzel adós a harmadik magyar köztársaság. Elég végigolvasni Andrzej Paczkowski Lengyelország történelméből 1939–1989 című könyvét ('56-os Intézet, 1997), s menten kiderül, mit mulasztottunk politikai álviták, s a nyomukban keletkezett elfogadhatatlan törvények következtében. Ahogy a lengyelek-nél 150 év hazai és emigráns ellenállásának historiográfiája, úgy él a cseheknél a polgári demokrácia hagyománya: kultúrában, tudományban, társadalmi viselkedésben.

Ugyanakkor persze az is kérdés, hogy az a nagyon radikális, még csehszlovák időkben keletkezett átvilágítási, illetve tulajdonképpen purifikáló megoldás, ami a járási párttitkárokig mindenkit elűzött nemcsak a közhatalom, hanem a kultúra, a tudomány és az oktatás környékéről is, mennyiben folytatója egy cseh demokratikus hagyománynak?

Semennyire. Történelmi tény, hogy 1989 és 1991 között minden közép-kelet-európai országot váratlanul ért a rendszerváltás. Sem intellektuálisan, sem politikailag nem voltak felkészültek arra, hogy itt sorsfordító változások lesznek. Improvizáltak azután is, hogy 1989 tavaszán a nemzetközi sajtóból is megismerhetővé vált Gorbacsov levele Jaruzelskihez és a LEMP Politikai Bizottságához: a közép-kelet-európai országokat szabadon ereszti a Szovjetunió. Vérmérséklet, személyes természet, néhány világnézeti elem – de azt azért már nem mondanám, hogy világnézeti gondolkodások – mentén létrejöttek megoldási kísérletek, amelyek kivétel nélkül rosszak voltak. Az első jó megoldási kísérletek furcsa módon ott kezdtek kibontakozni, ahol legkésőbb láttak hozzá a törvényalkotási feladathoz. Bulgária és Románia is ezek közé az országok közé tartozik, ahol úgy látom, elválasztják egymástól a lusztrációs eljárást és az úgynevezett dosszié-törvényeket. Szerintem a jó megoldásnak az az alapja, hogy ezt a kettőt el kell különíteni egymástól. Hibásak voltak Lengyelországban és Csehországban is az összekapcsolási kísérletek, de a magyar példa a legszembetűnőbb és a legrosszabb. A Demszky–Hack-féle 1990-es törvényjavaslat már úgy készült, hogy mindkettőjüket az orruknál fogva vezette az állambiztonsági szolgálat, és elhitette velük, hogy csak a III/III-as csoportfőnökség a bűnös szervezet. Hiszen honnan a fenéből is lett volna empirikus ismeretük, ténybeli tudásuk, hogy mit jelentett az állambiztonsági szolgálat, és hogyan helyezkedett el a pártállam struktúráján belül. Ezért már ez az első magyar kísérlet is csapnivaló volt. A későbbiek azután – amit Boross Péter készített elő, és Kónya Imre nyújtott be 1994-ben a parlamentben – valamivel talán még ennél is rosszabb volt, de mindkét változat szerzői –

Demszky a Magyar Hírlapban írott Amnesztiát az iratoknak cikkével, Kónya pedig egy, az '56-os Intézet és a Goethe Intézet konferenciáján 1997-ben tartott előadásában – elismerték, hogy sebtében csapták össze a számos tévedést tartalmazó javaslatot.

Ugyanakkor az általad a lusztráció és az aktanyilvănosság szempontjából pozitívként említett román és bolgár példa kapcsán nem lehet nem szólni arról, hogy éppen ez a két ország volt az, amelyek az elsőként említett opció tekintetében Ceausescu statáriális kivégzésével, illetve Zsivkov kirakat-perével nem éppen jogállami mintákat követett.

Igen, késlekedő társadalmi forradalom robbantotta fel az irattárakat, és a szükség kényszerítette ki az információs önrendelkezési jog és a történettudomány számára nélkülözhetetlen levéltárak megnyitását. Sehol olyan nagy korrupció nem volt a szovjet utódállamok között, mint Bulgáriában. Amikor a 90-es évek közepén tarthatatlanná vált az állambiztonsági szolgálat közéleti jelenléte és szerepe, akkor ez valódi társadalmi robbanást eredményezett, aminek következményeként egy demokratikus államfő- és parlamenti választás lett. Ebben is jövőbe látónak bizonyult Bibó: nagy és zajos társadalmi robbanásnak kell végbemennie ahhoz, hogy az eredmény demokratikus legyen. A román példa is hasonlatos. A Securitate utódszerveinek nyugat-európai garázdálkodása, s ennek nemzetközi és hazai megbabolázása kellett ahhoz, hogy egy jó törvény születne. Magyarországon a probléma elmaszatolása 88–89-ben kezdődött, és mind a mai napig tart. Nincs valódi társadalmi feszültség a kérdés mögött, ami kényszeríthetné a lehetséges jó megoldásokat. Ez az igazi különbség egy jó törvény megszületése és egy rossz állandó toldozgatása-foldozgatása és fennmaradása között. A magyar ilyen. Poszt-kádárista pletykálkodásból, intrikából, no meg mindennapos inzsinuációból sosem fog épkézláb törvény születni.

Azt gondolom, hogy a maszatolást 1988-tól és nem '89-től kell datálni. Magyarországon ugyanis volt már egy kísérlet arra, hogy a társadalom szembe tudjon nézni azokkal a közelmúltban történt állami bűncselekményekkel, amelyek a társadalom valamennyi tagját közvetlenül érintették. Amikor Nagy Imre kormányprogramjába 1953-ban beiktatta a koncepció perек felülvizsgálati eljárását, és ezt rábízta Czákó Kálmán főügyészre, akkor egy nagyon hosszú jogi procedúrára gondolt. Ha jól értem Nagy Imre életútját, 1953-ban, amikor ezt a kormányprogramot megfogalmazta, nem igazán fordult meg a fejében, hogy ő nagyon hamarosan megbukik. Ha az első néhány felülvizsgálati pert végigcsinálják, az hosszú évekig eltartott volna. 1988–1989-ben, a rendszerváltás kezdete

tén azonban addig-addig húzták az időt, amíg Kulcsár Kálmán '89 június 16-a előtt néhány nappal kisütötte, hogy egy tollvonással megszüntethető az összes koncepció per. Lőttek a tettesek tanúvallomásainak, de díszlövészek szóltak az áldozatoknak. Ez hasznos volt néhány hónapig Grósz Károlynak és Németh Miklósnak, kifejezetten káros jogi lépés a jövőendő demokráciának. Visszaállította a társadalmi gondolkodást az amnézia pályájára, amiről a bevezetőben beszélünk. Ugyanis csak a felülvizsgálati perekben derülhetett volna ki tanúvallomások alapján a történelmi igazság, még akkor is, ha ezeket a felülvizsgálati pereket 1989–90-ben el lehetett volna terelni a hagyományos jogi útról. Például úgy, ahogy a Nyilvánosság Klub 1989. május 6-i ülésén javasolta, hogy az amerikai kongresszus külügyi bizottsági meghallgatásai mintájára minden büntetőjogi következmény nélkül hívják meg azokat az élő tanúkat, akik felelősek a megelőző 40 évért. Ez helyettesíthette volna a felülvizsgálati eljárásokat.

Úgy, mint Dél-Afrikában.

Igen, ez az, amiért Dél-Afrikába jár újabban Timothy Garton Ash, feltárni egy diktatúra felbomlását, és tanulmányozni a demokrácia keletkezését.

Térjünk át arra, amit úgy említettél, hogy talán egyik ösbűne a magyar átalakulás múlttal való foglalkozásának. Ez pedig az átvilágításnak és az információs önrendelkezésnek az összekapcsolása. Ami úgy indult el, hogy először az utóbbiról nem esett szó. Majdnem elfelejtették, hogy az iratok felszabadításának is hozzá kellene tartoznia a múlttal való szembenézéshez. Ehelyett elindult egy évekig tartó vita azon, hogy kit kell átvilágítani, és miért kell átvilágítani. Mi a hozadéka ennek a '90-ben a Demszky–Hack javaslattól elindult, mind a mai napig tartó vitának? Hiszen ez a folyamat nem zárult le, nap mint nap tesznek újabb javaslatokat az átvilágítás kiterjesztésére, a közhatalmi szervezetrendszeren belül a bírákra és az ügyészekre, a civil szférán belül pedig az újságírókra.

Fordítsuk meg az időrendet. Ami a kérdésed mostani tartalmát illeti, azt gondolom, hogy a törvény 1995-ös vitájában Mécs Imrének volt egy módosító javaslata, amit besöpörtek a szőnyeg alá. Márpedig ez egy nagyon is termékeny és továbbfejleszhető elgondolás éppen ahhoz a problémához, amit az előbb említettél. Az én megítélésem szerint külön kell választani nemcsak a lusztrációs eljárást és az iratbetekintési eljárást, de az állam és a társadalom ügyét is ebben a kérdéskörben. A Mécs-féle javaslat szerinti önátvi-

lágítás, vagyis, hogy mindenki kérheti a saját átvilágítását, társadalmi ügy. Akár azért kéri valaki ezt, mert neki van rá szüksége, akár azért, mert az unokái számára kéri, akár azért, mert egy hivatal nem kíván alkalmazni olyan személyt, akinek valaha kapcsolata volt az Állambiztonsági Szolgálattal.

Nem gondolod, hogy egy ilyen megoldás éppenséggel összekeveri az átvilágítást és az iratbetekintést? Mintha ez a megoldás is, ahelyett, hogy alapvetően az információs önrendelkezésre helyezné a hangsúlyt, megint egy speciális – megengedem, civilizáltabb, nem állam által vezérelt – módját választja az átvilágításnak. Ha kialakul egy ilyen rendszer, mely szerint mindenki kérhet papírt arról, hogy ő spicli volt-e vagy sem, akkor előbb-utóbb ki fog alakulni az a rendszer, amelyben ez egyfajta társadalmi elvárásává válik. Aki pedig nem kér ilyen papírt, az eleve gyanússá válik, biztosan azért nem kéri, mert ő csak egy pozitív papírt kaphatna.

Ezt egyáltalán nem gondolom. Nem kötelező ilyen papírt kérni. Ha valaki elé ezt a követelményt állítják, akkor kér igazolást arról, hogy volt-e köze ehhez a szolgálathoz és punktum. Kitől kérdeznék, hogy magának ugyan miért nincs ilyen papírja? A javaslatban nincs több, mint az, hogy az állam takarodjon ki ebből a szférából. Ez privát ügy. Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra.

Csak attól tartok, hogy olyan követelmények támasztására bátorítod a magáncégeket, ami rendkívül veszélyes egyenlőségi szempontból. Hadd mondjak egy példát. Ha megengeded az olyan típusú pályázati hirdetéseket, melyek így szólnak: „keresek ügynök-múlttal nem rendelkező munkaeőt!”, hogyan gátolod meg, hogy például a heteroszexualitás is alkalmazási feltétellé legyen. A közszférán kívül az esetek nagy részében az ügynök-múltnak semmilyen relevanciája nem lehet az alkalmazásban.

Életszerűtlennek találok a példát. A veszély mértéke aránytalanul föl van nagyítva. Bárkinek joga – illeték fejében – igazolást kérni, vagy nem jelentkezni olyan munkahelyre, ahol ilyen papírt kérnek. S még azzal sem értek egyet, ahogy ennél a kérdésnél elválasztod az állami és a magáncégeket foglalkoztatási szempontból. Megértő vagyok azzal a multinacionális vállalattal, amelyik szigorúan titkos összetételű vegyszerekkel dolgozik, és óvatos Magyarországgal szemben, amely azzal kérkedik, hogy az „nem titkosszolgálat, amelyik informátort ad ki” külföldieknek. Boross Péter fújja-fújja ezt a szöveget, de gondolj azért bele! Egy újdonsült NATO-oroszág ipari

kémkedést folytathat egy másik NATO-oroszággal szemben? Ugyan már, egy privát cég miért ne kérne igazolást attól, aki esetleg évtizedekig III/I-es, III/II-es, III/IV-es, III/V-ös szolgálatnál dolgozott? Minden hónapban lebukik egy-két, sőt több volt KGB-ügynök.

Ha nem veszi elő a papírt, mert azt mondja, hogy nem alacsonyodik le a bizonyításhoz, akkor rajtara-gad a spicli bélyeg.

Nem. A kettőnk közti vitában alapvető különbség az, hogy én az iratlan szabályokat fontosabbnak tartom, mint a jogi normákat. Azt gondolom, hogy egy demokráciában az, hogy valamit nem tesznek meg, az iratlan szabályok közé tartozik. Bizonyos vagyok abban, hogy a legtöbb ember nem is igazolás céljára élne az önátvilágítás lehetőségével. Sokkal fontosabb lenne számukra, hogy teljes mértékű iratbetekintésük legyen. Azt akarom mondani, hogy ezt a kötelességet el kellene venni az államtól. Ha egyáltalán szükség van rá, bárki kérhessen a Történeti Hivaltól ilyen igazolást. A másik érvem az, hogy tökéletesen valóságidegen az a kategóriarendszer, amellyel az ügynök-törvény eddig élt. Az a négy kategória, ami a törvényben van, szociológiailag nem esik egybe azzal a körrel, amelyiket át kellett volna világítani a tiszta közélet kedvéért. Én az ügynök szót is módjával használom. A törvényből teljes mértékben kimaradtak azok a magasabb informátori kategóriák, akiknek – feltéve, de meg nem engedve, hogy az ügynök-törvény jó és valóban alkalmas a tiszta közélet biztosítására – szociológiailag bele kellett volna esniük. Innentől kezdve az érdekekről van már szó. Arról van szó, hogy miért nem kezdeményezett a tiszta közélet kedvéért eddig egyetlen kormány sem olyan törvényt, amelyik az Állambiztonsági Szolgálat saját érdekeivel szembekerült volna. Ennek a problémának a társadalmi amnéziával való összefüggésben nagyon komoly súlya van, mint átvilágítási problémának azonban borzasztó kicsi. A lényeg, hogy leleplezzük a 94-es törvény által megállapított informátori rendszer hamis voltát, mert nem négy informátori kategória létezett, hanem a legszerűsebb számítás szerint is legalább tizenegy. Ezeket a kategóriákat nyilvánosságra kell hozni, meg kell ismertetni a Történeti Hivatal betekintőjével, el kell pontosan mondani, hogy milyen szociológiai körből és hogyan kerültek ki ezek az iratok. Azt is el kell mondani, hogy ezeknek a személyeknek a köre nem azonos az iratokon megtalálható és tulajdonképpen a hierarchia legalsó fokán álló ügynökökkel, akik kényszer útján vagy fizetség fejében kerültek az állambiztonsági szolgálat titkos állományába. Ezek az emberek hivatali kötelességüként látták el információkkal a pártállam különböző döntés-

hozó szerveit. Ha valamitől a pártállam gördülékenyen működött, akkor az elsősorban nem azoknak „köszönhető”, akik meg vannak nevezve az ügynöktörvényben, hanem a legmagasabb kategóriákba tartozóknak, akik egyáltalán nincsenek nevesítve a törvényben. Visszatérnék oda, hogy maga az Állambiztonsági Szolgálat és ennek az utódszervei lobbizták ki a 94-es törvényt és ennek még a 95-ös, 96-os változatait is, a saját érdekeik szerint. Ezek az érdekek mélyen beépültek a jogállam működési mechanizmusába. Az egyetlen dolog, amit tenni lehet ezzel kapcsolatban, az a megismerés. Ennek viszont korlátlanul kell lennie. Innen-től kezdve egy másik problémáról beszélünk. Arról, hogy miért is nem tudhatunk ezekről az iratokról. Az apparátus önlegitimáló elve az, amit Boross Péter, Nikolics István, Kocsis Kálmán, Kövér László mint a nemzetbiztonsági főfeladatokat ellátó politikusok megfogalmaztak, hogy az ügynökhálózatot kell védeni. Az ügynökhálózatot a legkevésbé sem védik. Három példát is tudnék mondani arról, hogy az ügynököket úgy hagyják felfordulni az árok szélén, ahogy akarják. Kertész Péter írt 1994 szeptemberében a Magyar Hírlapban egy cikket egy ügynökről, akinek nem fizették ki a járandóságát, és a nyilvánosságához fordult. 1999 novemberében – ugyancsak a Magyar Hírlap – közzétett egy cikket az NBH egy, a maffiába beépült ügynökéről, akinek még az életbiztonságával sem törődött a nemzetbiztonsági szolgálat. Nemrégiben pedig Pintér Sándor Belügyminisztériumának egyik vezető tisztviselője, Gál László egy sajtótájékoztatóján olyan iratokat osztott szét, amelyeken rajtahagyta az összes ügynök nevét. A politikusokat tehát egyáltalán nem érdekli az ügynökök személye. Három dolog érdekli őket, és a kutatásnak, illetve a betekintésnek ez a három dolog az akadálya. Az egyik a nyílt állomány védelmezése. Amikor 1990. február 14-én elrendelték a III/III-as feloszlását, addigra már csak egy-két száz, főleg nyugdíjazás előtt álló állambiztonsági tiszt tartozott ide. Valójában az összes többi, aki még munkaképes volt, már elhelyezték III-as Főcsoportfőnökség négy jogutód szervéhez. Ma már tíz olyan szerv van Magyarországon, amelyik titkos vizsgálati módszereket alkalmaz, legálisan. Voltaképpen a jogállamban – magasabb hatványon – újrarendeződött a titkosrendőrség apparátusa. A második védelmi szempont az, hogy az Állambiztonsági Szolgálat elmulasztott a nyilvánosság előtt elszámolni a valuta- és forintkeretével. Ezek nagyon tetemes összegek voltak. Magyarország része volt a Varsói Szerződés tagállamainak, kivette a részét a valamennyi országában megvalósítandó tervből, amelyet részben KGST-pénzből, részben az egyes országok saját forrásaiból valósítottak meg. Ezeket minden további nélkül áthozták a diktatúra oldaláról a jogállam oldalára. A harmadik az ingatlanok kérdése. Tetemes

mennyiségű „K” és „T” („konspirált” és „titkos”) lakás van, amelynek egy töredékét fedőszervként használják a jogutód szervek, a többi pedig egészen egyszerűen anyagi javakra konvertálták. Ha figyelemmel kísérjük azt a most lassan kibontakozó bűnügyet, ami a Fővárosi Ingatlankezelő Vállalat körül zajlik, akkor látjuk, a peres felek mögött két felügyelő bizottság van. Az egyik tagja Simon Sándor ezredes, a Nemzetbiztonsági Hivatal első főigazgatója és a parlament nemzetbiztonsági bizottságának titkára, Valenta László dandártábornok, Pintér belügyminiszter kabinetfőnöke, a másik peres fél mögött Berecz János, néhai KB-titkár, Horváth István egykori belügyminiszter áll, és Páva Zoltán mai MSZP-s képviselő. A „T”-lakások piaca dobása tárgya a pernek. Ugyanez történik minden kelet-európai országban, Magyarország ez alól nem kivétel. Legfeljebb a többi kelet-európai országban a sajtó jobban működik, erről többet lehet tudni. Oroszországban, Csehországban és Lengyelországban a sajtó sokkal többet tárt föl az állambiztonsági szolgálatok utóéletéről, és ebből lehet következtetni az érdekviszonyokra. Mert az a törvény, amelyről elkezdünk beszélgetni, ezeknek az érdekviszonyoknak a függvénye.

Tehát azt állítod, hogy azzal a trükkel, hogy a III/III-as csoportfőnökséget mint addigra már tulajdonképpen fantom és majdnem személyi állomány nélküli szervezetet kinevezték az egyetlen bűnbaknak, és az átvilágítást kizárólag erre koncentrálták, tulajdonképpen átmentődött a korábbi Állambiztonsági és Nemzetbiztonsági Szolgálat.

Igen. Nincs kivétel Kelet-Európában, csak a németeknél.

Az obligát ellenérv az, hogy honnan lehet leakasztani egy új állambiztonsági szolgálatot.

Szemfogató állítás az, amit a „titkosszolgák” hangoztatnak. Szerintük a „szolgálat az szolgálat”, teljesen egyre megy, hogy a nyugati vagy a keleti féltekén vetik be. Az állambiztonsági szolgálat „véleményes” bűncselekményeket üldözött. Az FBI vagy a CIA – leszámítva a maccarthyzmus éveit – általában tényleges kémelhárítással, illetve köztörvényes bűncselekmények megelőzésével foglalkozik. Hazugság, ha a magyar „titkosszolgák” vezetői azt állítják, hogy ez a szolgálat ugyanaz, mint nyugaton. Ez nem igaz. Itt civil emberek életébe gázoltak bele, magánemberek politikai véleményének megszerzése érdekében. A tervutasításos rendszer állambiztonsági szintre való lebontásával negyven év alatt milliós nagyságrendben tettek tönkre embereket. Ezekre a szolgálatokra nem

lehet azt mondani, hogy ugyanúgy működtek, mint az FBI vagy CIA, mert nem azt csinálták. Ez csupán önlegitimáló érv. Célja, hogy ezek a szolgálatok a gazdasági és politikai körök érdekszférájába beletagozódhassanak.

Ha azt mondod, hogy állampolgári jogon lehetővé kellene tenni az irattári anyagok megismerését, következik-e ebből, hogy megismerhetővé kell tenni minden nevet, nemcsak azokét, akik most a törvény szerint ügynökök, mindenkiét, aki ebben a tevékenységben részt vett.

Nem tartanám helyesnek azt, hogy klasszifikálják, és holmi listában összefoglalják mindazokat a személyeket, akik az Állambiztonsági Szolgálat számára információkat szolgáltatottak, ez nem is lehetséges. A magasabb rangú titkos munkatárs – a hivatali, társadalmi kapcsolat – azzal a privilégiummal rendelkezett, hogy nem kellett a nevét megadni, nem kellett írásbeli nyilatkozatot tennie, nem kellett aláírnia semmit, hanem az operatív tisztjének szóban is elmondhatta a véleményét. Azt kívánom, hogy bárki, aki állampolgári alapon megnézheti a dossziéit, ha akarja, találkozhasson ezekkel a személyekkel. Annál is inkább, mert ezeket az iratokat köziratoknak tartom. Azokat a tisztviselőket pedig, akik mondjuk SZT-tisztként dolgoztak a vendéglátóiparban, de az állambiztonsági szolgálat számára is jelentettek, közfeladatot ellátó személyeknek. Ezeknek a nyilvános megismerése mindenkinek joga. Miért is kéne ezt tiltani? Ahhoz, hogy azt a bizonyos történelmi amnéziát, amiről beszéltem, meg lehessen szüntetni, bizony tudni kell, kik csinálták a Rákosi- és Kádár-rendszert. A baj persze az, hogy azt sem tudjuk, hogy a Horthy-rendszert kik csinálták. Kádár János 1949-ben egy BM-kollégiumi ülésen tartott előadásán azt az utasítást adta ki a beosztottainak – ez természetesen még az ellene indított eljárás előtt volt –, hogy nézzék meg, a Horthy csendőrség kiket dolgoztatott, és milyen módszerekkel. A legjobbakat vegyék át, a módszereket pedig valósítsák meg a szocializmusban. 1989-ben valami hasonló történt.

Talán felesleges is azt kérdezniem – hisz a többen benne van a kevesebb –, mit gondolsz arról, hogy az információs önrendelkezés részeként – ellentétben a mai szabályozással – mindenki ismerhesse meg azt, aki róla jelentést írt.

Ennek korlátja kizárólag az adatvédelmi törvénynek a szenzitív adatokra vonatkozó rendelkezése lehet, másrészt pedig annak az elvnek az érvényesítése, miszerint más a megismeréshez, illetve a pub-

likáláshoz való jog. Azt nagyon szigorúan venném, hogy publikálás esetén milyen jogot sért meg az, aki ezt nyilvánosságra hozza, és nagyon szigorúan venném azt is, hogy vallási, szexuális, egészségügyi adatokról még a betekintő se kaphasson információt. Ami ezen túl van, arról azt gondolom, hogy a betekintésnek abszolút szabadnak kellene lennie, a publikációnál pedig az adatvédelmi törvény által megszabott korlátoknak kell érvényesülniük.

Erre a megoldásra példa a német megközelítés. Azok, akik a német megoldást ellenzik – azt, hogy a célszemélyek megismerhessék a besúgóik nevét –, arra hivatkoznak, hogy ez alkalmas a társadalmi béke megzavarására. Ahogy Nádás Péter mondta egy korai írásában, a „Szegény, szegény Sascha Andersonunk”-ban ez nem más, mint a pedikűrösnél születő verdittek intézményesült rendszere. Mit gondolsz a német tapasztalatokról? Ismerünk egy-két ügyet, ahol házastársakról, közeli barátokról derült ki, hogy éveken keresztül jelentettek a másiktól. Melyek ennek a társadalmi előnyei és hátrányai?

Mindenkinek magánügye, hogyan rendezi az életét mindazokkal, akikről csak most tudja meg, hogy elárulták. Ezt a szembenézést nem lehet megtakarítani. A titkosszolgálat önlegitimációs elvéhez, az apparátusi észjáráshoz tartozik az a mentalitás is, hogy meg kell óvni az embereket a katarzistól. Szerintem az ilyen megoldás többet árt a társadalomnak, mint használ. Az egyén ítélőképese, saját meggyőződéssel és gondolkodni tudással rendelkező lény, aki ha szükséges, megbocsát, ha szükséges haragszik, ahogy egyébként mindennapi életében teszi is. Az emberek indulatosan élnek ebben a társadalomban, és nap mint nap tesznek megbecstelenítő kijelentéseket másokra, sokkal kisebb ügyekben, mint amilyen horderejűek ezek az állambiztonsággal összekapcsolódó dolgok. Nem kívánja senki a társadalmi indulatot állami beavatkozás útján korlátozni. Ez kifejezetten egy felfújta, az állambiztonság utódszerveinek védelmét szolgáló propaganda érv. 1990–91-ben, amikor Nádás Péter is írta a Szegény, szegény Sascha Andersonunk-at, akkor az ettől való félelem még benne volt a levegőben. Azóta Nádás is változtatott ezen a véleményén, sőt inkább szigorúbb álláspontot foglal el ebben a kérdésben, mint én. És nem is következtek be katasztrófák. A német hivatal köztisztviselőben álló vezetőjétől, Gaucktól tudom, hogy egy haláleset sem történt. Tehát nem igazak az öngyilkosságokról szóló híresztelések. Naponta olvasható azonban az újságok hírvataiban, hogy a férj fölvetta a konyhakést, és belevágta a feleségébe. Az, hogy ilyen indulati közegeben él a magyar társadalom, valóban súlyos ügy.

De az – legalábbis tudtommal – még egyszer sem fordult elő Magyarországon, hogy valaki a történelmi múlttal való konfrontáció következtében halt meg. Kicsit hátrébb az agarakkal, ha nincs akkora veszély, mint amekkorát kiáltanak, főként azok, akik levéltári forrásokat kívánnak eltítkolni.

Rólad köztudott, hiszen leírtad, talán éppen Timothy Garton Ash kérdésére adott válaszod nyomán, hogy ellentétben veled, te nem akarod megnézni a rólad szóló dossziét. De a te példád azt is mutatja, hiába próbálsz beledugni a fejedet a homokba – hiába nem nézed meg a dossziét –, ha mások megnézik a sajátjukat, és ebből olyan információkhoz jutnak, amelyek rád is vonatkoznak. Így derült ki számodra az, hogy ki is volt a te egyik besúgód.

Kis János hozzászólása ehhez a vitához sokkal kiegyensúlyozottabb, mértéktartóbb és a nézeteimhez közelebb álló vélemény, mint a sajátom. Kis János sokkal jobban meg tudta fogalmazni a problémát, mint én, amikor nekiláttam a levélírásnak. Annak ellenére, hogy beszéltem vele Tar Sándor és az én ügyemről még azt megelőzően, hogy a magam válaszát megírtam volna. Úgy hiszem, inkább neki van ebben az ügyben igaza, mint nekem. Ő ugyanis erkölcsi feltételeket szab a megbocsátáshoz, én pedig szinte biankó felhatalmazást nyújtottam át Tar Sándornak. Megelőlegeztem számára a bizalmat. Az adott pillanatban nekem fontosabb volt Tar – úgy tűnt, veszélyben forgó élete –, mint az igazság olyan árnyalt megfogalmazása, mint Kis Jánosé. Hazudnék, ha azt állítanám, máskor nem fordult még elő az életemben, hogy a barátságot (ez esetben a Tarhoz fűződő barátságot) ne helyeztem volna az igazság elé. Kis János tudja ezt a legjobban, hiszen több mint harminc éve vagyunk egymás legközelebbi barátai, mindketünkben van annyi egymás iránti tapintat, hogy egy-egy véleménykülönbség nem ejt semmilyen sebet a barátságunkon. Ami a másik kérdésedet illeti, nem lehetséges egyazon történelmi tárgy alanyának és tárgyilagos kutatójának lenni. Azért nem nézem meg a saját irataimat, mert állambiztonsági forrásokból is az 1945-tel kezdődő korszak történelmét kutatom. De nem kívánok azzal az időszakkal foglalkozni, amikor az Állambiztonsági Szolgálat már velem foglalkozott. Látom a kollégáimon az '56-os Intézetben, hogy olyan, közéleti hazudozásokat tartalmazó iratokkal szemben, mint amilyenek rendszerint az állambiztonsági iratok is, saját emlékezetüket vagy élményeiket használják korrekcióként. Én nem szeretnék csapdába esni. Sem azt nem akarom kritikátlanul elhinni, amit egyetlen forrásként az Állambiztonsági Szolgálat iratai kínálnak, sem a saját hézagos emlékezetemmel

nem kívánok korrigálni. A saját ügyemmel azért nem foglalkozom, hogy meg tudjam tartani a tudományos kutatáshoz nélkülözhetetlen tárgyilagosságot.

A Tarhoz írt leveledben magad is bevallod, hogy első alkalommal sérted meg a törvény rendelkezéseit, és kiadsz egy nevet, Czili Gyuláét.

Igen. De két ízben sértettem meg a törvényt, hiszen (az egyik) tettest és (az egyik) áldozatot is néven neveztem a Tar Sándorhoz írott nyílt levélben, jöllehet a Kis Állambiztonsági Olvasókönyv vonatkozó fejezetében kerültem ugyanők megnevezését, az adatvédelmi törvényre való fokozott tekintettel. Az ÉS vitájában sokan ítélték, de még senkinek nem jutott eszébe föltenni a kérdést: mi is az én katarzisom ebben az ügyben? Hogy Tar Sándor barátom a besúgóm volt: érzelmi csapás. De nem ebben áll az én katarzisom. Erkölcsi megtisztulást az adatvédelmi törvényhez – tágabban: a jogállami törvényekhez – való ambivalenciám feloldása okozott. Hogy ezt érthetővé tegyem, kissé hátrálnom kell az időben. 1968. augusztus 21-e és 1989. október 23-a között személyes elhatározásból füttyültem rá, hogy a pártállami törvények és a hatályos jogszabályok tiltják gondolataim szabad kifejezését, lelkiismereti szabadságom gyakorlását, véleményem cenzúrázatlan megírását. Füttyültem rá, mert tartottam magam a Magyar Népköztársaság által aláírt magasabb rendű nemzetközi szerződésekhez, „Az emberi jogok egyetemes egyezségokmányához”, a Helsinki egyezmény emberjogi vállalásaihoz, azaz úgy viselkedtem, ahogy azt Lengyelországban „nyílt sisakos” magatartásnak, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban „legalista” ellenzékiiségnek neveztek akkoriban. A Magyar Köztársaság kikiáltása után úgy tűnt, nyugodt lélekkel felhagyhatok ezzel a magatartásmóddal, hiszen a helyét átveszik a jogállam emberi jogait védő törvények, amelyek betagozódnak a nemzetközi normák közé és a humánus egyetemes értékrendjébe. Jó tíz éven keresztül tartottam magam ehhez a viselkedéshez, ha nem is vakon, de kritikusan betartottam a jogállami törvényeket. Ezt a viselkedést addig lehet jó lelkiismerettel fenntartani, amíg az embert a tények nem szembesítik az értékek elvesztésével. Megrendültem én már a „Személyes adatok védelméről és a köziratok nyilvánosságáról” szóló – a többi jogállami törvény közül messze kimagasló – törvény értelmébe vetett hitben 1992 és 1994 között is, amikor a „Fogoly Bibó vallomása az '56-os forradalomról” című dokumentumkötetet csináltam, s a BM akkoriban Történelmi Irattárnak nevezett kutatóhelyén megtagadták a betekintést Antall József 1957-es, a Bibó-Göncz-Regéczi perben tett tanúvallomásaiba. Pusztán azért, mert a miniszterelnök régebbi iratait,

ugye belátom, mégse lehet tanulmányozni. (Gyorsan hozzáteszem: Antallnak se a nemzeti kerekasztal tárgyalásokon játszott, se miniszterelnöki szerepét illető negatív értékelésem nem változtatott az a tény, hogy más, nem a BM-hez tartozó íratórzőhelyen végül is elolvastam Antall '57-es tanúvallomási jegyzőkönyveit, s bizony azokból korrekt, sőt bátor magatartásra lehetett következtetni, de az állami (a már jogállami!) szervilizmuson ez a tény mit sem változtatott. Csak a miniszterelnök iránti szolgálalkúság számított, se a történelmi adathűség, se a jogállami törvénytisztelet nem jött számításba, kizárólag az irat „beborítékolása” és az „anonimizálás”. Ami annyit tesz, hogy az íratórzőhelyen eltitkolják a történelmi forrást a kutató elől, nehogy a (közszereplő) miniszterelnök fölemelje a kagylót, s letelefonáljon a BM-be, hogy mit merészelnék megengedni egy – alkotmányos jogát gyakorló – kutató kérelmére.) Következő munkámban, a „Kis Állambiztonsági Olvasókönyv”-nél, magam sütöttem ki a kompromisszumot. Az, hogy államtitkári besorolás fölött megnevezhetők a közszereplők, alatta pedig a privát személyek csak akkor, ha nevük korábban már nyilvánosságra jutott, a saját elhatározásom volt. Ezt arra a kivételes esetre elfogadható kompromisszumra eszeltem ki, ha a történelmi munka a pártállam működési mechanizmusait mutatja be, vagy az állambiztonsági gépezet működését szemlélteti, nem pedig a felőrölt emberek sorsát. Ezt a felfogást addig lehet képviselni, amíg olyan emberjogi érdek nem üti fel a fejét, ami kétségessé teszi a törvény mechanikus követését. Márpedig ez a konfliktus létezett bennem, s a katarzis, amit Tar Sándor levele kiváltott belőlem, annak szólt, hogy részben kötelező, részben önkéntes hallgatási fogadalmat tettem Komáromi Kornéliáról. Akit akárhonnan nézek – a pártállam vagy a jogállam felől –, történelmi személyiség, formátumos, nagyszabású egyéniség. Nem lehet olyan magasrendű érdek, ami nevének, erkölcsiségének, s nem utolsósorban politikai tevékenységének megismerését akadályozhatná. A jogi karon tanult – a svájci emigrációja miatt egyébként szintén felejtésre ítélt Révész László professzor tanítványa volt –, s áldozattá vált az ellene 1957–58-ban foganatosított koncepciók perben. Személyének elhallgatása tűrhetetlen teherré vált számomra. Nemcsak azért – amit gyanítottam, s Tarral való levélváltásunk megjelenése után meg is bizonyosodtam róla –, hogy saját gyerekei se tudták, miért volt az édesanyjuk börtönbüntetésre ítéelve, miért nem fejezhet be a jogi egyetemet, és miért töltötte élete utolsó éveit varrónóként a Váci Kötöttáru Gyárban. Hanem azért, mert évekig kínozta a lelkiismeret-furdalás, hogy a történelmi amnéziagyártás cinkosa lettem, akár kényszerűségből, akár önkéntesen követtem az adatvédelmi törvény előírásait. Ha a pártállammal szem-

ben felléptem a történelmi kutatás és a publikálás szabadságáért, miért a jogállam idején húzom be a farkamat?! Ezt nem tudtam megmagyarázni magamnak se. Szerencsémre másik bűnömöt Varga László barátom leleplezte, s a New Hungarian Quarterlyben, a „Kis Állambiztonsági Olvasókönyv”-ről írott bírálatában rám olvasta, nem áruolom el az olvasóknak, hogy Komáromi Kornélia halálához nagymértékben hozzájárult Czili Gyula, aki 1957–58-ban a jogi kar KISZ-titkáráként hivatalos kapcsolatba lépett az Állambiztonsági Szolgálattal, segített beszervezni Komáromi Kornélia udvarlóját, aztán ívelt felfelé a karrierje: 1970–74 között Czili, a Legfőbb Ügyészség politikai osztályának vezetője döntött, ki kerüljön börtönbe a március 15-ét illegálisan ünneplő diákok közül, s végül Czili nevéhez fűződik Nagy Imre 1989-es rehabilitálása. Szégyen és gyalázat egy ilyen reprezentatív karierről hallgatni a „Kis Állambiztonsági Olvasókönyv”-ben. Mondom még egyszer: szerencse, hogy erről a sunyi hallgatásról Varga László lerántotta a leplet, s nekem nem kell tovább szégyenkezni a jogállami okoskodással leplezett vétkemért.

Az átvilágítással, az információs önrendelkezési joggal és ezek meglehetősen sok politikai öncéllal megszületett fél-megoldásaival kapcsolatban milyen változtatásokat tartanál szükségesnek ahhoz, hogy valóban azt a fő célt szolgálja, amire ezek valók lennének? Hogy valóban megtörténjen valamiféle szembenézés a múlttal, és az általad említett amnézia kiküszöbölhető legyen?

Az átvilágítás helyett az önátvilágítással bőségesen be lehet érní, mást nem tartok szükségesnek. Nagyobb probléma az állambiztonsági iratok sorsának kérdése. Úgy is fogalmazhatnák, hogy ez a Történelmi Hivatal kérdése, hiszen bele van foglalva a törvény 1996-os módosításába. Ennek a hivatalnak az áldozatok hivatalának kellene lennie elsősorban. Elsődleges funkciója az a szellemi kárpótlás kellene legyen, amit a diktatúra áldozatai kapnak mindazért, amit el kellett viselniük 45 éven keresztül. Megengedhetetlen, hogy az alatt a rövid élet alatt, amit az emberek megélnék, ne tudják meg azt a titkos történelmet, ami a hátuk mögött zajlott. Olyan nemtelen politikai célok érdekében, mint amilyen a titkosszolgálatok háborítatlan utóélete.

Mit gondolsz, abban, hogy ez nem valósult meg, mennyi a szerepe a rossz törvényi szabályozásnak és mögötte a már említett rossz politikai szándékoknak, illetve mennyi a Történelmi Hivatal felelőssége? Mennyire igazságos az, ami az ÉS fejlécén hónapok óta olvasható, hogy a Történelmi Hivatalnak vannak áldozatai?

Jó lenne a kérdést három ágra bontani. A törvény rossz. Abban a pillanatban is rossz volt, amikor elfogadták. Másodszor minden empátia és emberi érzékenység híján való bürokratát neveztek ki elnöknek, aki nem is érti, mire való volna az áldozatok hivatala. A tévedés való történetét Gyekiczki András megírta az ÉS-ben. Joachim Gauck evangélikus lelkész nem is akart hinni a fülének. Magyarországon egy ezredest választottak meg elnöknek? Megkérdezte tőlem, hogyan rendelkezhet egy emberi érzések híján való apparátcsik, bürokrata és militáris szervezethez tartozó volt pártállami tisztviselő az áldozatok iratai felett. Nyeltem egy nagyot, s reméltem, hogy Markó valahogy majd beletanul a feladatba. Hatással lesznek rá az iratok. Tévedtem. Harmadsorban probléma az, hogy egy rendkívüli, még rendszer-váltó törvény tíz év múltán hogyan szolgálhatja ki a diktatúra áldozatait

Bár a román és a bolgár példa kapcsán mondták alapján ez akár még előnyére is válhatott volna.

A bolgár és a román példa arra mutat, hogy ezt lehet tíz évvel a diktatúra után is jól csinálni. Egy feltétellel. A bolgár és a román dosszié-törvényt valódi társadalmi nyomás kényszerítette ki. Ez a feltétel Magyarországon hiányzik. Itt a történelmi amnézia működik, ami el is nyeli a társadalmi nyomást.

A Történelmi Hivatal 1999-es éves jelentésében beszél részben a törvény hiátusairól – és ebben a tekintetben javasol is mindenféle változtatásokat –, részben bizonyos értelmezési bizonytalanságokról, mint például arról, vajon van-e a besúgónak információs önrendelkezési joga?

Ha az alkotmány 70/A.§-ának jogegyenlőségi követelményéből indulok ki, akkor a besúgót is ugyanúgy megilleti ez a jog.

A Történelmi Hivatal azért ennél egy kicsit szofisztikáltabban érvel. Azt mondja, hogy azok a jelentések, amelyeket a besúgó készített, nem olyan adatok, amelyek rá vonatkoznak. Azok az ő munkájának a termékei.

Szerintem a besúgót sem lehet megfosztani ettől a jogától. Tegyük föl azt az esetet, hogy a besúgó maga katarzisba esik, és meg akarja tudni, hogy egészen pontosan mit csinált, ebből az operatív tisztek milyen jelentéseket formáltak, és nyilvános vallomást akar tenni. Milyen jogon akadályozhatja meg a hivatal olyan vallomásban, vagy önéletírásban, mint amelyet – tiszteletre méltó módon, de egyes-egyedül –

Farkas Vladimír tett 1990-ben, „Nincs mentség” címmel?

Nem akarok olcsó poénnal élni, de ez annál is inkább következik abból, amit mondasz, hisz Tar Sándort nevezted áldozatnak.

Azt írtam Tarnak, hogy ő a kivétel és nem a szabály. Nagyon sok szerencsétlen egybeesés kellett ahhoz, hogy Tar a végén áldozat legyen. Viszont nem gondolom azt, hogy minden ügynök áldozat. Nem általánosítok Egy elkeseredéséből keletkezett mondatot is leírtam, amit utólag nem tartok igaznak. Újólaj elolvastam a levelet, és rájöttem, hogy ez a mondat hamis. Úgy szól, hogy a tettes az Állambiztonsági Szolgálat volt. Azért Tar Sándor is tettes volt. A kétségbeesés íratta velem ezt a mondatot. Ha nem ennyire személyes üggyről van szó, talán háromszor is meggondolom, hogy egy ilyen mondatot leírok-e. De valamit ehhez hozzátennék. Se olyan világban nem kívánok élni, amelyben nem lehet tévedni, és önszántamból helyre igazítani, se olyan világban, ahol előírják a számomra, hogy csak egyetlen helyes magatartás létezik.

Örülök, hogy mindezt most mégis elmondtad. Beszélj a leveledben is a katarzisiról, és Garton Ash is beszél erről abban a bizonyos írásában, amelyben a lehetséges műltfeldolgozási módszereket említi. Éppenséggel arról a módszerről állítja azt, hogy talán a legnagyobb katarzis lehetőségével kecsegtet, amit Magyarországon a legkevésbé alkalmaztunk, a tények rituális tisztázásáról, például igazságfelderítő bizottságok révén. Mit gondolsz erről? Akár ezek a módszerek, akár mások hozhatnak-e valamiféle katarzist abban, hogy nézzünk szembe az 1989-et megelőző fél évszázaddal, de nézzünk szembe az előző évszázadokkal is. Az az amnézia, amit a beszélgetés elején emlegettél valamiféle sorscsapása a magyar gondolkodásnak, vagy lehet ezen változtatni? Vannak-e technikák erre?

Hogy ez nem a turáni átok része, az biztos. Szerintem addig írott és íratlan szabályokkal együttesen működő demokrácia itt nem lesz, amíg az amnézia köde fel nem oszlik valahogy. Nélküle instabil a demokrácia. Az iskolákban hiányos történelemkönyvekből fognak tanítani. A tudás még silányabb lesz a gyerekekben, mint a mai felnőttekben. Családtörténet, mentalitástörténet, várostörténet és gazdaságtörténet, tehát a modern történetírás feltételei nélkül kétlem, hogy modern demokráciát lehetne létrehozni. Ahogy tudományos tényfeltárás nélkül nem lehetséges, úgy információs szabadság nélkül

sem. Úgy alakult az életem, hogy sok ismeretlen ember, akiket a Történeti Hivatal létezése megmentett, és azzal a reménnyel tölt el, hogy mégiscsak megtudható az, amit ő meg szeretne tudni, előbb-utóbb valahogy megtalálja a telefonszámomat, és nagyon sok embernek segíték „nyomozni” az iratokban. Ha sikerül megtalálni azt, amit az áldozat keresett, megindul valami az életében, a gondolkodásában, a családjához, a társadalomhoz és a jogállamhoz való viszonyában is. Közülük néhány emberből nyugodt, többé-kevésbé kiegyensúlyozott, az értékeiket jobban artikuláló választópolgár lett, aki tudja, hogy mit akar csinálni. Közvetett módon ez is amellet szól – legalábbis az én számomra –, hogy nem csak drámákkal jár a Történeti Hivatalban fellelhető ismeret. Hanem eloszlat hat régi tévedést, gyanakvást, inszINUÁCIÓT vagy intrikát, éppenséggel tehát a megnyugvást, a pszichológiai konszolidálódást is előidézhetheti. Biztos drámákkal is jár, de segítségével civilizálni lehet az indulatokat. Mész a villamoson, látod, hogy az egyik utas lezsidózza a másikat, a másik lekommunistázza a harmadikat. Tele vannak ismeretlen félelmekkel az emberek. Mindez valamelyest mérséklődik, ha nem esik ki mindennap váratlanul egy hulla a szekrényből.

Hosszú idő óta különböző fórumokon mondogatod, hogy szükség lenne egy amerikai típusú információszabadság törvényre. Úgy tűnik, hogy Magyarország 1992 óta rendelkezik egy nagyon korszerű törvénnyel, amely nemcsak az adatvédelmi törvény tekintetében mondható világszínvonalúan korszerűnek, hanem a közérdekű adatok nyilvánossága, vagyis az információszabadság szempontjából is. Miért gondolod, hogy mégis kellene egy új információszabadság törvény?

Azért van szükség egy ilyen „freedom of information”-szerű magyar törvényre, mert valaminek fölé kell kerülnie a törvényen eluralkodott titkosítási kényszeren. Valamit fölé kell helyezni, mert annyi törvény bátyázza körül az egyébként valóban korszerű 1992-es adatvédelmi törvényt, hogy az nem hatóképes olyan körülmények között, mint amilyenek a 90-es években a magyar demokrácia vált.

Az a probléma, hogy rossz a titok-törvény?

A titok-törvény is rossz, és még sorolhatom a rendőrségi törvényt, a nemzetbiztonsági törvényt, az ügynöktörvényt, a pénzintézeti törvényt, s még hat-hét törvényt, amelynek egyes elemei lehetetlenné teszik, hogy a közérdekű adatok valóban nyilvánosságra kerülhessenek. A törvénynek van egy fogyatékosága a személyes adatok védelméről szóló

részében is, de azt nem tartom olyan nagyon súlyosnak. Az egyszerűen abból ered, hogy a német törvény volt a minta, és nem az angolszász. Arra gondolok, hogy az angolszász törvények többnyire a privacy-t és az intimacy-t különböztetik meg. Ez a megkülönböztetés elvileg hiányzik a magyar adatvédelmi törvényből. És védeni a személyiségi jogokat – úgy, ahogy az adatvédelmi törvény teszi – csak az intimacy alapján lévő, tulajdonképpen a magyarban a szenzitív adatok körébe tartozó dolgok tekintetében kell. A többi nem ugyanúgy kell védeni. Ennek nagyon rosszak lesznek a következményei, amit egy jogász kevésbé észlel, mint egy történész. Személyes adatok védelme jogcímén anonimizálni lehet történelmi tényeket, eseményeket, és személyeket, akik közszereplők, közfeladatot töltenek be. A körülötte lévő törvények pedig rendre megerősítik ezt a megkülönböztetési hiányt. Például nem lehet az alapítványok pénzügyeit úgy áttekinteni, mint ahogy a magáncégekét. Ilyen módon deformálódik a pénzek útvonala, az alapítványok korruptabban működnek, mert a törvény lehetővé teszi, hogy a korrupció ebben a szférában keresen menedéket. Ebben az értelemben gondolom azt, hogy a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény önmagában jó törvény, csak olyan törvényi környezetbe van beágyazva, ahol a többi törvény alkalmazkodik ahhoz, hogy itt így van leírva a jogállapot, tehát a lyukat máshol kell kialakítani. Ennek a kiegyensúlyozása kívánja meg az én felfogásom szerint azt, hogy legyen egy olyan, minden más törvény fölött álló freedom of information act, ami a sajtó és a nyilvánosság számára elsőlegességet biztosít.

Nem akarok részletekbe menő jogi vitát folytatni, értem, amit mondasz. Azt gondolom, úgy lehet megoldani, hogy minden más törvény felett álló információszabadsági rendelkezések legyenek, ha az alkotmányba tesszük be ezeket a passzusokat. Maga az adatvédelmi biztos is javasolta különböző írásaiban, hogy az alkotmány információszabadságra vonatkozó rendelkezéseit jelentősen bővíteni kellene, például a legfontosabb államtitokkörüli témák alkotmányba foglalásával. Mert ha az alkotmányban lennének, akkor az államtitokról szóló törvény esetében azt a közelmúltban elfogadott módosítást, ami gyakorlatilag biankó felhatalmazást adott arra, hogy mindent államtitokká nyilvánítsanak, ami zavarja a kormány zavartalan működését, nem lehetett volna megvalósítani.

Az alkotmány módosítása kényesebb feladat, mint egy információszabadságról szóló önálló törvény elfogadása. És ez kisebb veszélyekkel is jár, mint az alkotmány megbontása

Jó, de ez jogtechnika. Ennek nincs más technikája, mint az alkotmány megbontása. Nem tudsz egy fölérendelt törvényt csinálni. Annál is kevésbé, mert ezeknek az érintett törvényeknek a nagy része maga is kétharmados törvény, mint az adatvédelmi vagy a sajtótörvény. Tehát nem tudsz csinálni egy másik kétharmados törvényt. Annál minőségibb már csak az alkotmány.

Azt gondolom, hogy egy olyan társadalomban, ahol negyvenévi parancsuralmi rendszer után, még mindig a polgári demokrácia előttes állapotban leledzik, társadalmi felelősségérzettel rendelkező embereknek nem szabad tétlenül nézniük, hogy három szociológiai folyamat zúdul egy irányba, és nincs egyetlen, ellenirányba ható erő sem. Biztos, hogy a korrupció és a protekcionizmus a legerősebb szociológiai folyamat, és ezeket kíséri a bűnözés, nyomában pedig a titkosítási téboly. Ha ez ellen a három szociológiai folyamat ellen nem a sajtó válik valódi ellenfélle, amely képes a közvéleménnyel legalább megismertetni, hogy erről a három folyamatról van szó, akkor Magyarország beleragad abba az elsősorban társadalmi, és csak másodsorban politikai helyzetbe, amely a két világháború közötti állapotot jellemezte. A parlament a kontraszelektív intézménye volt reprezentálta, a kulturális, tudományos élet a kávéházakban és a könyvtárakban folyt. A politika centrumában a szellemi élet minimális volt, a margón viszont maximális. Mi lesz ha a magyar politikai társadalom még egyszer annyira öntudatlanul és rossz beidegződéssel kergeti bele a civil társadalmat egy olyan kritikus periódusba, mint az első világháború előtt, és az első és második világháború között volt? Ilyen helyzet kialakulhat. A politikai és civil társadalomnak önmagával és a másikkal való szembenézése nélkül. Elkerüléséhez jó judíciummal, ítélőképességgel rendelkező civilekre van szükség. Azért tartom ennyire fontosnak, hogy legyen egy freedom of information törvény, mert akármilyen rossz minőségű is a sajtó, megállítani ezt a három szociológiai folyamatot csak akkor lehet, ha a sajtó minősége fokozatosan javul. Más úton nem fog javulni, és ez nem is pénz kérdése.

Én erre azt mondom, hogy ez nem a sajtó problémája, hanem egy tágabb értelemben vett nyikvánosságnak a problémája, amibe a civil szféra is beletartozik. A sajtónak nincs privilégiuma abban, hogy információkat szerezzen és továbbítsa. Persze, hogy a sajtó van abban a helyzetben, hogy a legnagyobb hatékonysággal tudja az információkat továbbítani. De ha én mint állampolgár megyek be a hivatalba, pontosan ugyanazt a jogot élvezem, mint az újságíró.

Csak én fogalmaztam pontatlanul. Azt gondolom, hogy a tudományos kutatásnak és az állampolgári jogon történő informálódásnak ugyanolyan fontos a szerepe, a sajtót azért említettem példaként, mert mozgékony kezdet után a szemünk láttára bénult le.

Megpróbálom egy amerikai példán érzékeltetni, hogy mit várok a titkosítási téboly megszüntetésétől. 1997 óta, amikortól az amerikai képviselőház felállított egy különbizottságot, és elfogadták a hidegháborús iratok felszabadításáról szóló jelentését, a tavalyi év végéig hárommillió oldal iratot szabadítottak fel, és juttattak el különböző levéltárakba. Ezek között az iratok között kitüntetett helyet foglaltak el azok, amelyek az amerikai nemzeti köztudatban a legkritikusabb pontok: ilyen a McCarthy-korszak, a koreai és a vietnami háború. Az az igazán nagyon jó és lebilincselő ebben a cselekedetben, amit a titkosítással szemben a Moinihan-bizottság megvalósított. Az emberek még saját életükben megismerhetik azt, amivel áltatták őket az 1950–60–70-es években. Nem kellett Amerikában rendszerváltás ahhoz, hogy egy ilyen nagy fordulat jöjjön létre. Magyarországon azt az emberies gondolkodást kell ebből észrevenni, hogy az iratok felszabadítása és az állambiztonsági források egyesítése még azokra az emberekre tartozik, akik megélték ezt az utolsó nyolcvan, borzalmas évet. Nem csak a Rákosi- és a Kádár-rendszerre gondolok, hanem még a Horthy-korszak végére is. Ezek a ma is élő emberekre tartoznak. E nélkül az emberiség nélkül nem érdemes történettudományt művelni.

Ennek csak látszólag mond ellent, hogy miközben valóban nyikvánosságra kerülnek a félmúlt iratai Amerikában, arról valószínűleg az amerikai olvasó megpolgár sem tud sokkal többet, hogy mi volt az iraki háborúban, Koszovóban. Biztos erről tíz év múlva fognak valamit megtudni. Az iraki háború kapcsán folyt cenzúráról, hazugságokról könyv jelenhet meg Amerikában nagyon rövid időn belül. Ez is hozzátartozik ahhoz, amit egy tágabb értelemben vett nyikvánosság általi folyamatos kontrollnak tekintek. De hogy átverés volt, és cenzúra működött, az biztos.

Nem kétséges. A freedom of information act-re mégis azért van szükség, hogy a mai közélet átlátható legyen. Az kérdés, hogy ezt a társadalomtudományi kutatások és a sajtó együtt hogyan tudják megvalósítani. De hogy ennek a törvényi feltételei meglegyenek, az a gondolkodó embereken múlik. Egy ilyen elbutult parlamenttel szemben nem nagyon van más lehetőség, mint gondolatkísérletekkel a közvélemény nyomását kiváltani.